

1 Úvod, koncepce a metoda práce

1.1 Obecný úvod

Na přelomu 19. a 20. století došlo v západním světě k posunu ve vnímání Japonska jako takového. Zájem o japonskou kulturu probudilo již otevření hranic v roce 1854, nicméně široký zájem o poznání Japonska přišel až s restaurací *Meidži* v roce 1868, kdy země přijala za své modernizaci a všeobecné přiblížení se kultuře Západu. Restaurace znamenala proměnu dosavadního feudální země v centralizovaný, kapitalisticky založený stát, po vzoru zemí Západu. Nahlížení západního světa na Japonsko potom stimulovala první čínsko-japonská válka v letech 1894-1895 a zejména rusko-japonská válka, vypuknuvší o dekádu později. Vítězství ve válce s Čínou již poukázalo na nové rozložení moci na Dálném východě. Následující střet Japonska s evropskou velmocí znamenal mnohem citelnější implikace pro evropskou společnost, a to se odráželo v pozornosti západních médií ke konfliktu.

Obrazem Japonska z pohledu české společnosti se již zabýval Jiří Kvasnička ve své rigorózní práci *Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století*. V této práci je kladen důraz zejména na učebnicové texty, tisk a slovníky, a jelikož práce pojednává i o rusko-japonské válce, zkoumané prameny se překrývají s předloženým textem. Má práce na mnoha místech z té Kvasničkovy vychází, považuji však za relevantní rozšíření zkoumaného tisku o jeden další pramen. Odlišností obou prací je výhradní zaměření celé této práce na tisk v době rusko-japonské války. To mi umožnilo zkoumat obraz Japonska vnímaný českým čtenářstvem a jeho proměnu ve větším detailu.

Konflikt nové východní mocnosti se slovanským státem Evropy představoval živý zájem tuzemského tisku. Obraz Japonska, který tento tisk vykresloval, se pak různil v závislosti na politické příslušnosti média a jeho zdrojových kanálů.

Předmětem zkoumání v této práci budou články česky psaného dobového tisku zabývající se tematikou rusko-japonského konfliktu. Německy psaná média předmětem výzkumu nebudou. Na základě těchto článků si kladu za cíl vymežit, jaký obraz rusko-japonské války byl zprostředkováván vybraným tiskem a jak se s průběhem války měnil. Válkou se však zabýval prakticky veškerý domácí tisk. Pro dodržení rozsahu bakalářské práce tedy zohledním tři tištěná média, která svým obsahem a cíleným čtenářstvem poskytují alespoň částečný základ pro utvoření představy vnímání Japonska českou společností na počátku 20. století. Práce se bude zabývat dvěma proruskými prameny a jedním dělnickým, vůči Rusku kritickým, médiem. Tento výběr tak obsáhne názorové spektrum čtenářstva ve vztahu ke konfliktu, v němž Rusko figurovalo. Vedlejší záměrem práce je potom vymezení, k jakým stereotypům ohledně Japonců se periodika uchýlovala, a jak se míra zaujatosti měnila v průběhu konfliktu.

Jak již bylo naznačeno, práce zohlední takový tisk, u kterého jsou předpokládání cíloví čtenáři zástupci rozmezí názorových skupin. Přirozeně většina domácího tisku

zaujímal proruský postoj. Ze zkoumaných pramenů se jmenovitě jedná o *Národní listy*, čerpající informace primárně z ruských zdrojů. *Národní listy* byly tiskem sdruženým kolem postavy Julia Grégra, který obsah prominentního deníku zakládal na „protiněmecké nacionalistické rétorice a na protivládní opozici“.¹

Pro potřeby práce stavím do protikladu časopis *Rovnost* jakožto periodikum zastávající zájmy české sociální demokracie. Sociálně-demokratický tisk se vyznačoval hlavně snahou o mobilizaci dělnictva napříč zeměmi a kritikou kapitalismu, tvořil tak protipól k nacionálně orientovaným *Národním listům*. Nezanedbatelný dopad na utváření obrazu Japonska v mysli čtenáře měly také ilustrované týdeníky. Nově vzniklý *Obrazový zpravodaj z bojiště* argumentoval, že čtenář „pro utvoření správných představ o událostech ve Východní Asii potřebuje i obrazů“², a vedle obrazového materiálu poskytoval i články spojené s válečným děním. Tyto tři prameny budou sloužit jako primární zdroje práce.

Samotná výzkumná část práce je rozvržena do tří částí. V první bude nastíněn pohled západního světa na Japonsko před válkou. V hlavní části potom bude vyložena povaha médií, která obraz během konfliktu zprostředkovala, jejich vývoj na počátku a ke konci války. Český tisk v době války přejímal zprávy z různých redakcí a vyjadřoval se k nim souhlasně, kriticky nebo vůbec. Je tedy důležité stanovit, jaký byl výchozí pohled těchto zemí na Japonsko před válkou, a jaké stanovisko zaujímal ke přichozím zprávám. Nadcházející část se bude věnovat zkoumání průběhu rusko-japonské války skrze články v českých periodikách. Primárním stanoviskem, ze kterého bude práce vycházet, je stanovisko tematické s ohledem na chronologii průběhu války. Jednotlivé klíčové události průběhu války budou zkoumány napříč periodiky a bude vykládáno, jakým způsobem jednotlivé listy zprávy podávají a jakou povahu mají doprovodné komentáře. Sledována bude zejména míra zaujatosti předávaných informací, dále převládající linie stereotypů v tisku a jak se tyto linie vyvíjely ke konci konfliktu. V relevantních kapitolách bude v kontextu válečného dění nastíněni i vývoj obrazu zprostředkovaného médiem. Poslední část se bude zabývat zhodnocením celkových postojů tisku na počátku války a na jejím konci. Z povahy tisku na konci válečného období bude potom možné vyvodit závěr o proměně pohledu tisku na Japonsko. Převládající stereotypy budou vykládány v průběhu konfliktu, nicméně bude také nastíněno východisko pro vnímání Japonska českými médii v poválečném vývoji.

¹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK Jan a KÖPPLOVÁ Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*.

Vydání 1. Praha, 2011. Grada Publishing a.s. s. 112. ISBN 978-80-247-3028-8

² *Obrazový zpravodaj z bojiště*. Ročník 1., číslo 1. s. 1.

1.2 Definice obrazu, reflexe cizí kultury

Jak již bylo naznačeno v úvodu práce, předmětem této práce je obraz japonské společnosti zprostředkovaný tehdejšími médii. Tento obraz, jakožto soubor představ v kolektivní mysli společnosti, však není vždy přímo odvislý od japonské reality. Ian Littlewood v úvodu své knihy *The Idea of Japan* zmiňuje, že populární dojmy z Japonska nejsou přímo závislé na názorech odborníků, ale spíše jsou poskládány z dílčích kulturních fragmentů pronikajících do dané společnosti.³ Littlewood zde sice hovoří o současnosti, ale mám za to, že to samé platilo pro začátek 20. století. Obraz Japonska nebo kterékoliv jiné kultury je tedy přirozeně podmíněn směrnicí vstupů, kterému se jedinci či společnosti o dané kultuře dostává. Littlewood nicméně zároveň tvrdí, že válka tento obraz cizince nemilosrdně zjednodušuje.⁴ Ze studovaného tisku je zjevné, že namísto vykreslování komplexního obrazu společnosti je i přes občasnou snahu tisku podat pohled japonské strany a přiblížit ji tak čtenáři, často efektivnějším prostředkem umístit zaujaté a výrazné zprávy na titulní strany. Na těchto stranách je to právě tento zástupný a zjednodušený, nicméně zajímavý obraz to, co ve čtenáři zanechá nejsilnější dojem. Bude to právě tento zjednodušený obraz Japonska, kterým se bude práce primárně zabývat.

V době rusko-japonské války se český tisk aktivně věnoval přinášení zpravodajství o dění na Východě. Faktické informace periodik bývaly doplněny o rozsáhlé komentáře a poučky o japonské kultuře, politicky zaujaté (nejčastěji proruský, poukazující na krvelačnost a bojechtivost japonského státu) v závislosti na politické příslušnosti tisku. Tyto komentáře měly také nemalý vliv na formování obrazu Japonska v očích českého čtenáře.

Pro potřeby této práce je ve vztahu k pojetí obrazu klíčový vztah *faktu – znalosti a dojmu*, který je z něho částečně odvislý. Kenneth E. Boulding jej ve svém díle *The Image* vysvětluje tak, že obraz je výsledkem zkušenosti jednotlivce s tím, co považuje za realitu, se kterou však nemusí nutně přímo souviset. Do utváření obrazu se potom promítají další faktory, jako názorové přesvědčení subjektu, jeho osobní zkušenosti, představitivost apod.⁵ Aby existoval určitý obraz jakožto soubor představ v kolektivní mysli společnosti, je třeba aby měla společnost podobně nastavený hodnotový systém a

³ LITTLEWOOD, Ian. *The Idea of Japan: Western Images, Western Myths*. [online] Messina Publishing, 1996 [cit. 24.12.2022]. Kindle edice. lokace 52. [dostupné na www.amazon.com/IDEA-JAPAN-Western-Images-Myths-ebook/dp/B074JCHBLY?ref=ast_sto_dp]. ,

⁴ *ibid.* Lokace 284.

⁵ BOULDING, Kenneth Ewert. *The image; knowledge in life and society*. [online] Ann Arbor, University of Michigan Press, 1956 [cit. 24.12.2022]. s. 6. [dostupné na <https://archive.org/details/imageknowledgein00boulrich/mode/2up>]

přibližně stejný příjem informací – kvantitou i kvalitou⁶, což můžeme považovat za platné pro Čechy žijící na území Rakousko-Uherské monarchie⁷.

Na konci 19. století existoval zvýšený zájem o Japonsko a země Dálného východu, jenž v případě Japonska ještě umocnila jeho rychlá a intenzivní modernizace od restaurace *Meidži*. Co se týče výchozího vnímání Japonska česky mluvící společností v druhé polovině 19. století, Japonsko spadalo pod souhrnnou kategorii *Orientu*.⁸ Definice toho pojmu byla široká. Obecně se jednalo o asijské země s kulturami, které byly pro Evropany neznámé a od nichž se mohli jasně odlišit. Japonsko do této kategorie tedy spadalo také.⁹ Edward Said ve svém díle *Orientalism* popisuje roli *Orientu* jako zástupného elementu Evropy, vůči kterému se mohla vymezit a posílit tak sebe a svoji identitu.¹⁰ Pokud z kategorie *Orientu* vybereme Japonsko, tohle pro něj platilo také až do momentu, kdy se začalo od zbytku kategorie oddělovat právě svou modernizací a mocenským vzestupem. V momentě, kdy se z Japonska stala nová velmoc, byl počáteční zájem o jeho poznání do velké míry postaven na snaze poznat svého nepřítele. Ne nepřítele v doslovném významu, ale jako někoho, kdo stojí proti tomu, co jsme „My“¹¹, jakožto Západ. Japonsko bylo ještě natolik odlišné, že vymezit svoje kulturní stanovisko vůči jeho nebylo těžké. Tento počáteční postoj se postupně proměňoval v systematickou snahu o poznání japonské kultury, nicméně stereotypní postoje byly stále přetrvávající.

1.3 Metodika práce, výběr pramenů a jejich povaha

1.3.1 Výběr pramenů

Za primární zdroje budou sloužit dva zástupci českých periodik vycházejících již před válkou. Jmenovitě *Národní listy*, vycházející od roku 1861 v Praze, jakožto politický list Národní strany. Politická orientace *Národních listů* se ze začátku mírně měnila, teprve na konci 60. let se tisk ustanovil jako přední list národního hnutí demokratické

⁶ KVASNIČKA, Jiří. *Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století*. s. 7.

⁷ Za platný tento fakt práce považuje minimálně pro městské obyvatelstvo, jemuž byl primárně adresován tisk, ze kterého práce vychází – tedy Rovnost jakožto periodikum českých sociálních demokratů, *Národní listy* jakožto zástupce mladočeské liberální žurnalistiky a *Obrazový zpravodaj z bojiště*, adresovaný čtenářům orientujících se v politickém zahraničním dění.

⁸ Více viz. s. 21.

⁹ KVASNIČKA, Jiří. *Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století*. s. 81.

¹⁰ SAID, Edward. *Orientalism*. New York, 1979. Vintage Books edition, 1. vydání. s. 3.

¹¹ KLUSÁKOVÁ, Luďa. *Stereotyp nebo obraz druhého?* in: *Studia historica* XLI. - *Obraz druhého v historické perspektivě*. Praha, 1997. Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum. s. 7.

mladočeské skupiny s širokým zázemím známých liberálních pisatelů.¹² Časopis *Rovnost* na druhé straně začal vycházet jako týdeník od roku 1893 v Brně, a brzy se vyprofiloval jako politické médium určené dělnické vrstvě zaštitěné českými sociálními demokraty. Třetím zkoumaným pramenem bude *Obrazový zpravodaj z bojiště*, který vznikl přímo pro účely podávání zpráv týkajících se rusko-japonského konfliktu. *Obrazový zpravodaj* vycházel dvakrát týdně po dobu války. Byl zaštiťovaný Českou grafickou unií, ale i přes jeho primární zaměření na obrazový materiál, byl silně prorusky orientovaný ve svém výkladu. Díky svému výhradnímu zaměření na konflikt se však válce věnoval velmi podrobně.

Jelikož je cílem práce určit, jaký obraz Japonska byl zprostředkován českým tiskem během rusko-japonské války, budou předmětem zkoumání jen články vycházející po dobu samotného konfliktu, počínající přerušením diplomatických styků a útokem na Port Arthur 8. února 1904 a končící podepsáním Portsmouthského míru 5. září 1905. Stěžejní roli přitom nebudou hrát samotné telegrafní zprávy faktické povahy, často zveřejňované jen heslovitě, ale zejména komentáře, kterými autoři článků tyto informace doplňovali a vykládali. Tyto výklady byly podle mého názoru hlavními zprostředkovateli dojmů, které sloužili jako obrazotvorné pro cílového čtenáře. Zaujatost komentáře periodika či přítomnost stereotypu potom bude porovnávána s ostatními prameny v odpovídajícím tematickém bodu.

Pro výběr článků byly použity digitální databáze Kramerius Národní knihovny České republiky a taktéž digitální sbírka Moravské zemské knihovny. Jako klíč k výběru článků, kterými se budu zabývat, jsem zvolil více subjektivní přístup. Na základě prošlých článků, vyšlých během více jak rok a půl trvajících konfliktu, jsem si vytyčil body, ve kterých bylo patrné buď silné zaujetí – pro, či proti Japonsku – nebo posun v rétorice konkrétního tisku. U zaujatých článků jsem se snažil vypořádat stereotypní linie, které byly často opakovány po určitou dobu války. Zohledněna byla také podobnost, či odlišnost těchto linií v rámci sledovaných periodik.

1.3.2 Časové vymezení

Bodem, kdy tisk začal věnovat zvýšenou pozornost dění na východě, tedy kdy se zprávy o konfliktu mezi Ruskem a Japonskem začaly soustavně objevovat na titulních stranách novin, byly počáteční diplomatické rozepře a omezování komunikace mezi oběma státy. Válka samotná potom začala před jejím oficiálním vyhlášením vplutím japonských lodí do vod přístavu Port Arthur a útokem na kotvící ruské lodě v noci ze 7. na 8. února. Na tento útok car Mikuláš II. zareagoval 9. února vydáním manifestu, ve kterém *de iure* vstupuje do války. Japonsko oficiální vyhlášení války obdržel car až dva dny po

¹² BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK Jan a KÖPPLOVÁ Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. s. 112.

svém manifestu. Útok na Port Arthur bude však jakožto počátek otevřeného střetu považován za počáteční bod období.

Konečný bod pro primární zkoumání článků je dán oficiálním uzavřením míru 5. září 1905. Mírová jednání však probíhala již v srpnu a finální podoba mírových podmínek byla známa již na konci měsíce. Za relevantní považuji počáteční reakce tisku na uzavření míru, poslední zkoumaný článek se tak datuje na 3. září 1905.

1.3.3 Rozvoj telegrafické komunikace

Zpravodajství počátku 20. století mělo nový definující charakter, a sice prudký rozvoj telegrafu jakožto primárního kanálu přenosu informací na větší vzdálenosti. Drátové telegrafní spojení¹³ fungovalo na principu přenosu zprávy skrze vodič, jímž byly propojeny dvě telegrafní stanice (zejm. železniční, poštovní). Elektrické signály putující skrze vodič potom v případě nejužívanější varianty přístroje, Morseova telegrafu¹⁴, v přijímači navozovaly stav *ano/ne*. Zdokonalená varianta tohoto telegrafu, zvaná Bainův telegraf, byla od poloviny 19. století vystavována i na území Rakouska-Uherska a dále rozvíjena.¹⁵

V 70. letech 19. století proběhla v Japonsku výstavba páteřní telegrafní infrastruktury a proměnila se komunikace, i co se zpravodajství týče.¹⁶ Tento fakt se projevil zejména během první čínsko-japonské války, kdy již byly zprávy z bojiště předávány západním redakcím jen s nepatrným zpožděním. V následujícím konfliktu s Ruskem byla komunikace ještě více zefektivněna, a západní čtenáři periodik tak mohli konzumovat zprávy téměř přímo z bojiště.¹⁷ První telegraf uveden v provoz v roce 1854. Po restauraci *Meidži* byla telegrafní síť dále rozvíjena a již v roce 1871 bylo Japonsko propojeno s Vladivostokem a Šanghají. Spojení přes Vladivostok umožnilo telegrafní spojení až do Evropy. O rok později bylo Nagasaki propojeno podmořským kabelem s Amerikou a současně Tokio s Nagasaki, což umožnilo komunikaci Tokia s celým světem. Japonské námořnictvo rovněž na konci 19. století začalo experimentovat

¹³ Platí pro elektrický telegraf, který nahradil dříve používaný telegraf optický. Oproti drátovému telegrafu byl vyvíjen i telegraf bezdrátový, který užíval radiových vln.

¹⁴ Také telegraf pro písmo smluvené.

¹⁵ ZÁBĚHLICKÝ, Václav. *Dějiny pošty, telegrafu a telefonu v československých zemích: od nejstarších dob až do převratu*. V Praze: V. Zaběhlický, 1928, s. 268.

¹⁶ KURATANI, Masaši. *Intelligence Processing Technique and Network Strategy in the Meiji era*. in: Nippon Applied Informatics Society Journal. [online] číslo 13. s. 96. [cit. 15.3.2023] Dostupné na: <https://nais.or.jp/en/journal/>

¹⁷ KVASNIČKA, Jiří. *Obraz Japonska v české společnosti 2. poloviny 19. století*. Praha, 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin. s. 90.

s bezdrátovou telegrafií, nicméně s nepříliš přesvědčivými výsledky a používaný byl nadále telegraf drátový.¹⁸

Válka tento vývoj urychlila a bezdrátové telegrafy byly používány i na bojišti, významně potom v bitvě u Cušimy. Masaši Kuratani ve své práci argumentuje, že použití bezdrátových telegrafů v bitvě není doceněno, a i když Rusové měli ve vývoji telegrafu technologickou převahu, Japonci dokázali efektivně využít hustoty sítě skrze komunikaci na kratší úseky.¹⁹

1.3.4 Faktory ovlivňující zpravodajství

Jak již bylo nastíněno, povaha tisku počátku 20. století byla značně odlišná od toho, na co jsme zvyklí dnes. Telegrafní přenos zpravodajství byl omezen obsahově, tedy větší objem textu bylo nákladnější přenést, čehož finanční zátěž přirozeně dopadala na tiskové kanceláře.²⁰ Národní listy se hned z kraje k této problematice vyjadřují z pohledu anglického zpravodajství, které představovalo nejrychlejší a nejbohatší zdroj informací z válečného dění. Zmiňují, že pokud by se válka ukázala být dlouho trvající, dostaly by se anglické kanceláře do finančních problémů stran množství informací, které nakupují.

„Zprávy z bojiště musí do Londýna vykonati cestu 12.481 anglických mil. Každé touto cestou telegrafované slovo stojí 1 šiling 11 pencí, tedy asi 2 K 40 h (...). Připočtou-li se k tomu platy telegrafním agenturám, obnášejí denní výdaje za telegramy 24.000 korun. Kdyby válka déle potrvála, vzrostly by výdaje londýnských novin do obrovských obnosů.“²¹

Doba, kterou zabíral přesun informací, a časový posun taktéž nelze zanedbat. *Národní listy* na něj upozorňují své čtenáře se slovy, že čím dále jsme od Prahy na východ, tím více se čas posouvá do odpoledne, a tedy i když prvotní útok na Port Arthur byl předán jako proběhnuvší o 3. odpoledne, na bojišti se udál uprostřed noci.²² Zásadnější efekt

¹⁸ KURATANI, Masaši. *Intelligence Processing Technique and Network Strategy in the Meiji era*. in: Nippon Applied Informatics Society Journal číslo 13, s. 95-97.

¹⁹ *ibid.* s. 105.

²⁰ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK Jan a KÖPPOVÁ Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. s. 92.

²¹ V citacích je zachován původní číselný formát, dnes tedy 12 481 anglických mil a 24 000 korun. Londýnské zpravodajství tvořilo v závislosti na období i kolem poloviny opisovaných telegramů *Národními listy*.

Národní listy. 11.2.1904, 44(42, odpolední vydání), s. 2.

²² Národní listy. 12.2.1904, 44(43, ranní vydání), s. 4.

než samotné telegrafování a dekodování obsahu, měla pravdivostní váha a opěťovaná kontrola zpráv. Stejně jako dnes, rychlý přenos zpráv byl zatížen omezeností dostupných informací v daný moment na bojišti. Přirozeně ani jeden z účastníků konfliktu neměl zájem na tom šířit přesné údaje o svých ztrátách, ale naopak vyzdvihovat a nafukovat ztráty nepřítele. Oba zkoumané tisky si této skutečnosti byly dobře vědomy, a tak kromě mnohačetného upozorňování čtenáře na přikreslování faktů se rovněž i v řádu týdnů opakovaně vracejí k proběhlým událostem s dodatečnými upřesněními.

1.4 Ediční poznámka

Pro zápis japonských vlastních jmen a pojmů je použita česká transkripce, podle příručky *Problematika české transkripce japonštiny a pravidla jejího užívání*²³. Názvy tisku jsou pro lepší orientaci v textu vyznačeny kurzívou. Přímé citace částí tisku jsou ponechány v původním pravopisu, tak jak byly uveřejněny v novinách, včetně případných hrubek nebo překlepů. Pro citaci zdrojů je v práci použita citační norma ČSN ISO 690.

²³ BAREŠOVÁ, Ivona, DYTRTOVÁ, Monika. *Problematika české transkripce japonštiny a pravidla jejího užívání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 1. vydání. [online], dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/317528009_Problematika_ceske_transkripce_japonstiny_a_pravidla_jejeho_uzivani